UOT 32
https://doi.org/10.30546/ifs.2026.2.47.1359

ABŞ-NİN VƏ QƏRBİN CƏNUBİ QAFQAZ VƏ GÜRCÜSTAN ARAŞDIRMALARI MƏRKƏZLƏRİ

Vahid Ömərov
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, **Azərbaycan**
vahid-o@mail.ru
https://orcid.org/0000-0001-6872-8952

Xülasə. Amerikanın və Qərbin aparıcı Cənubi Qafqaz və Gürcüstan Araşdırmaları mərkəzləri onların əsas universitetlərində və Cənubi Qafqaz ölkələrində yerləşir. Onlar Cənubi Qafqaz ölkələrinin, o cümlədən Gürcüstanın tarixi, dilləri, siyasəti və təhlükəsizliyi üzrə ixtisaslaşıblar.

ABŞ-dəki Harvard Universiteti Devis Mərkəzindəki Qafqaz Araşdırmaları Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan və bütövlükdə Qara dəniz bölgəsinin öyrənilməsini inkişaf etdirən aparıcı bir proqramdır. Stanford Universiteti seminarlar, dil tədqiqatları və regionun geosiyasəti ilə bağlı tədqiqatları əhatə edən güclü Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan və Qafqaz Araşdırmaları proqramına malikdir. Kolumbiya Universitetində Harriman İnstitutu Avrasiya və Qafqaz tədqiqatlarının bütün spektrini əhatə edən ABŞ-dəki ən qədim Qafqaz Proqramı tədqiqat institutlarından biridir. Cons Hopkins Universiteti, Vaşinqtonda yerləşən Orta Asiya-Qafqaz İnstitutu Xəzər bölgəsinin və Qafqazın geosiyasəti, təhlükəsizliyi və iqtisadiyyatının öyrənilməsinə diqqət yetirir. Çikaqo Universiteti CEERES Mərkəzi elmlərarası kurslar və illik tədqiqat forumları vasitəsilə Qafqazşünaslığı fəal şəkildə inkişaf etdirir. Bu mərkəzlər qrantlar verir, elmi nəşrlər dərc edir, sahə işləri aparır və bakalavr və magistr proqramları təşkil edir. Mərkəzi Asiya-Qafqaz İnstitutu (CACI) analitik materiallar və regional təhlükəsizliyə aid araşdırmalar aparır. UCLA postsovet məkanı ölkələri üzrə elmlərarası tədqiqatlar aparır.

Açar sözlər: ABŞ, Qərb, Cənubi Qafqaz, Gürcüstan, araşdırma mərkəzləri, tədqiqat universitetləri, ixtisaslaşmalar.

CENTERS FOR SOUTH CAUCASUS AND GEORGIAN STUDIES IN THE UNITED STATES AND THE WEST

Vahid Omarov

Abstract. Leading centers for South Caucasus and Georgian studies are located at major universities in the United States, other Western countries, and the South Caucasus. These centers specialize in the history, languages, politics, and security of the South Caucasus countries, including Georgia.

The Caucasus Studies Program at the Davis Center at Harvard University in the United States is a leading program promoting the study of Georgia, Azerbaijan, Armenia, and the Black Sea region as a whole. Stanford University has a program in Georgia, Azerbaijan, Armenia, and Caucasus Studies, which includes seminars, linguistics, and research on the geopolitics of the region. The Harriman Institute at Columbia University is one of the oldest research institutions for Caucasus studies in the United States, covering the full range of Eurasian and Caucasian studies. The Central Asia-Caucasus Institute at Johns Hopkins University in Washington, D.C., specializes in the geopolitics, security, and economics of the Caspian region and the Caucasus. The CEERES Center at the University of Chicago actively advances Caucasus studies through interdisciplinary courses and annual research forums. These centers award grants, publish scholarly papers, conduct fieldwork, and organize student programs. The Central Asia-Caucasus Institute (CACI) produces analytical materials and conducts research related to regional security. The University of California, Los Angeles (UCLA) conducts interdisciplinary research on the post-Soviet space. The School of Interdisciplinary Studies (SIAS) at the University of Oxford in the United Kingdom has established a research program in Georgian studies.

Keywords: USA, West, South Caucasus, Georgia, think tanks, research universities, areas of specializations.

ЦЕНТРЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЮЖНОГО КАВКАЗА И ГРУЗИИ В США И НА ЗАПАДЕ

Вахид Омаров

Резюме. Ведущие центры исследований Южного Кавказа и Грузии сосредоточены в крупнейших университетах США, а также в странах Запада и самого региона. Их деятельность охватывает историю, языки, политику и проблемы безопасности государств Южного Кавказа, включая Грузию.

Программа «Исследования Кавказа» в Центре Дэвиса при Гарвардском университете в США является ведущей программой, которая способствует изучению Грузии, Азербайджана, Армении и Черноморского региона в целом. Стэнфордский университет имеет программу исследований Грузии, Азербайджана, Армении и Кавказа, включающую семинары, лингвистические курсы и геополитические исследования. Институт Харримана при Колумбийском университете — один из старейших американских центров кавказоведения охватывающий широкий спектр евразийских и кавказских исследований. Институт Центральной Азии и Кавказа при Университете Джонса Хопкинса в Вашингтоне специализируется на вопросах геополитики, безопасности и экономики Каспийского региона и Кавказа. Центр CEERES при Чикагском университете активно развивает кавказскую тематику посредством междисциплинарных курсов и ежегодных исследовательских форумов. Калифорнийский университет в Лос-Анджелесе (UCLA) ведет междисциплинарные исследования постсоветского пространства, а в Школе междисциплинарных исследований (SIAS) Оксфордского университета в Соединенном Королевстве действует специализированная программа по грузиноведению.

Названные центры предоставляют гранты, публикуют научные труды, организуют полевые исследования и студенческие программы. Институт Центральной Азии и Кавказа (CACI) дополнительно готовит аналитические материалы и проводит исследования в сфере региональной безопасности.

Ключевые слова: США, Запад, Южный Кавказ, Грузия, исследовательские центры, аналитические структуры, тематические приоритеты

Giriş

Cənubi Qafqazın Rusiya və İrana yaxınlığı, Avropa ilə Asiya, Qara və Xəzər dənizləri arasında dəhliz olması və karbohidrogen ehtiyatları ilə zənginliyi - bütün bunlar ABŞ və Qərb tərəfdaşlarının diqqətindən yayınmır. ABŞ və NATO nümayəndələri Cənubi Qafqaz regionunun onlar üçün əhəmiyyətini açıq şəkildə bəyan ediblər [15]. Bu cür bəyanatlar Cənubi Qafqaz ölkələri daxilində aktiv işi nəzərdə tutur. Geosiyasi proseslərin inkişafına görə Cənubi Qafqaz, o cümlədən Gürcüstan ABŞ-nin maraq dairəsinə daxil edilmişdir. O vaxtdan bəri (müasir dövr istisna olmaqla) iki ölkənin siyasi əlaqələri strateji xarakteri ilə seçilirdi. Gürcüstanın müasir xarici siyasəti də bu dövrdən qaynaqlanır və onun ən mühüm tərkib hissəsi 1992-2026-cı illərdə Gürcüstan-ABŞ siyasi münasibətlərinin formalaşması və inkişafı, son illərdə isə tənəzzülüdür. Butün bunlar əksər hallarda müxtəlif QHT-lərin, beyin mərkəzlərinin yaradılmasını və maliyyələşdirilməsini tələb edir. Belə arşdırma mərkəzləri xüsusilə vacibdir, çünki Qərb ölkələri Cənubi Qafqazla birbaşa qonşu deyil və Rusiyadan fərqli olaraq, regionla geniş tarixi və mədəni əlaqələrə malik deyillər. Buna görə də regionda yüksək keyfiyyətli və dəqiq analitik fəaliyyətin aparılması tələb olunur. Əsas maraq doğuran sahələr siyasi, sosial və iqtisadi sahələrdir, Rusiya ilə münasibətlər də ayrıca bir məsələdir. Bölgədə oxşar fəaliyyət ABŞ, Böyük Britaniya və Avropa ölkələrindən gəlir. Məqalədə bütün bunları nəzərə alaraq, ABŞ-də və Qərbdə, eləcə də Cənubi Qafqazdakı bəzi əsas beyin mərkəzlərinin fəaliyyəti araşdırılmışdır.

ABŞ-nin ali məktəblərində Cənubi Qafqazı və Gürcüstanı öyrənən tədqiqat mərkəzlərinin fəaliyyəti

ABŞ-nin ən məşhur ali məktəblərindən olan Harvard Universitetinin Devis Mərkəzindəki Qafqaz Araşdırmaları Proqramı Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan və bütövlükdə Qara dəniz bölgəsinin öyrənilməsini inkişaf etdirən aparıcı bir proqramdır. Harvard Universitetinin Devis Mərkəzində yerləşən

Kartvelian Araşdırmaları Proqramı Gürcüstanın tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və siyasəti, eləcə də ölkənin iqtisadi inkişafına və elminə verdiyi töhfələr haqqında akademik biliklərin yayılmasını və mübadiləsini təşviq edəcək. Proqrama həmçinin Qafqazşünaslıq sahəsində tədqiqatlar da daxildir.

Devis Mərkəzi Harvardın 1948-ci ildə ovaxtkı Sovet və Şərqi Avropa ölkələrini araşdırmaq və anlamaq üçün qurulmuş ən qədim mərkəzlərindən biridir.

Proqramın rəsmi açılış mərasimi 22 sentyabr 2021-ci ildə Nyu-York Harvard Klubunda, Gürcüstanın ovaxtkı Baş naziri İrakli Qaribaşvilinin ABŞ-yə səfəri zamanı keçirilmişdir. Açılış mərasimində o demişdir: "Gürcü xalqı adından burada olmaqdan və bu tarixi akademik tərəfdaşlığı başlatmaqdan qürur duyuram. ABŞ tarixində ilk dəfə olaraq, Harvard Universitetinin Devis Mərkəzində Kartvelian Tədqiqatları Proqramını təqdim edirik” [16].

Kartvel tədqiqatları və ya gürcü tədqiqatları (gürcücə: ქართველოლოგია) gürcü xalqının və eləcə də Gürcüstanın hərtərəfli öyrənilməsinə yönəlmiş regional tədqiqatların fənlərarası sahəsidir. Kartvel tədqiqatları Qafqaz tədqiqatlarının əsas hissəsidir. Dar mənada, Kartvel tədqiqatları üzrə linqvistik ixtisaslaşmadır. Kartvel tədqiqatları üzrə mütəxəssis Gürcüstanda ixtisaslaşıb.

Kartvel tədqiqatlarının əsas tədqiqat mövzuları Kartvel tədqiqatları üzrə xalqların etnogenezi, onların mədəniyyəti, tarixi, dilləri və dinləridir. Bəzən bu termin dar mənada (Kartvelistika) - gürcü filologiyası və ədəbiyyatını öyrənən bir elm kimi təyin olunur. Amerika Birləşmiş Ştatlarında işgüzar səfərdə olan Gürcüstanın Təhsil və Elm naziri Mixeil Çxenkeli Harvard Universitetinin Devis Mərkəzində Kartvelologiya Proqramının tələbələri ilə görüş keçirib. Görüşdə Harvard Universitetinin Devis Mərkəzinin Kartvelologiya Proqramının rəhbəri Stiven Cons iştirak edib.Bildiyiniz kimi, Gürcüstanın Baş naziri İrakli Qaribaşvilinin təşəbbüsü və Gürcüstan hökumətinin maliyyə səyləri ilə Amerika Birləşmiş Ştatları tarixində ilk dəfə olaraq Harvard Universitetinin Devis Mərkəzində Kartvelologiya Proqramı fəaliyyətə başlayıb. Proqram təkcə Amerika Birləşmiş Ştatlarında deyil, həm də dünyanın elmi və intellektual dairələrində Gürcüstan haqqında tədqiqatların tərəfdarı və biliklərin yayıcısı olacaq yeni nəsil tələbələrin yetişdirilməsinə töhfə verir.Harvard Universiteti Devis Mərkəzinin Kartvelologiya Proqramının tələbələri ilə görüş zamanı Mixeil Çxenkeli auditoriya qarşısında çıxış edərək Harvard Universiteti Devis Mərkəzində Kartvelologiya Proqramının əhəmiyyətindən danışdı. Nazir həmçinin proqram çərçivəsində tələbələrə gürcü dilini öyrənməyə və biliklərini dərinləşdirməyə kömək edəcək gürcü dili kursunun istifadəyə verilməsinə diqqət çəkdi.Harvard Universiteti Devis Mərkəzinin Kartvelologiya Proqramının tələbələri maraqlı görüşə və Kartvelologiya Proqramının inkişafına verdiyi dəstəyə görə Mixeil Çxenkeliyə təşəkkür etdilər [16].

Harvard Universitetinə səfəri zamanı Mixeil Çxenkeli Kartvelologiya Proqramının himayəsi altında keçirilən rejissor Tatia Sxirtladzenin "Kraliçaya şöhrət" filminin nümayişində iştirak etdi. Film qadın şahmatını beynəlxalq səviyyəyə qaldıran dörd əfsanəvi gürcü qadın şahmatçısının hekayəsini danışır. Filmin nümayişindən sonra Mixeil Çxenkeli tamaşaçılara görkəmli gürcü qadın şahmatçılarının nailiyyətləri haqqında danışdı. Nazir həmçinin onları Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyinin qərarı ilə tanış etdi. Qərara əsasən, şahmat 2022-2023-cü tədris ilindən etibarən gürcü məktəblərinin birinci sinfində məcburi fənn olacaq.

Kartvelian Tədqiqatları Proqramı Gürcüstan və ABŞ arasında akademik və elmi tədqiqat və mübadilə imkanlarına, eləcə də gürcü mədəniyyətini təşviq etmək üçün təhsil və mədəni tədbirlərə yönələcək. Gürcü və Amerika alimləri və tədqiqatçıları ABŞ və Gürcüstandakı ali təhsil müəssisələrində, o cümlədən universitet kitabxanalarında və arxivlərində tədqiqat və birgə təhsil layihələri aparmaq üçün maliyyə dəstəyi alacaqlar.

Stanford Universiteti Seminarlar, dil tədqiqatları və regionun geosiyasəti ilə bağlı tədqiqatları əhatə edən güclü Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan və Qafqaz Araşdırmaları proqramına malikdir. Stanford Universitetində (ABŞ) gürcüşünaslıq sahəsində ayrıca, ixtisaslaşmış bakalavr və ya magistr proqramı yoxdur. Bunun əvəzinə, Gürcüstan tarixi, beynəlxalq münasibətlər və politologiya kimi kafedralarda fənlərarası kursların bir hissəsi kimi öyrənilə bilər. Əsas istiqamətlər və struktur aşağıdakıları əhatə edir: Regionşünaslıq: Gürcüstan haqqında materiallar əsasən Rusiya, Şərqi Avropa və Avrasiya Tədqiqatları Mərkəzinin (CREEES) proqramlarına inteqrasiya olunur. Mərkəz Qafqaz bölgəsinin tarixi, geosiyasəti və mədəniyyəti üzrə modulları və seminarları birləşdirir. Beynəlxalq Münasibətlər (INTNLREL) və Siyasət: Kurslar tez-tez Gürcüstan da daxil olmaqla, Qafqaz bölgəsinin strateji əhəmiyyətini, suverenliyini və təhlükəsizliyini əhatə edir. Qonaq alimlər və tədbirlər: Universitet

mütəmadi olaraq qonaq alimlərə, ictimai mühazirələrə və Cənubi Qafqazla bağlı müzakirələrə ev sahibliyi edir.

Kolumbiya Universitetində Harriman İnstitutu Avrasiya və Qafqaz tədqiqatlarının bütün spektrini əhatə edən ABŞ-dəki ən qədim Qafqaz Proqramı tədqiqat institutlarından biridir.

Kolumbiya Universitetinin Harriman İnstitutu Gürcüstanı və Cənubi Qafqaz bölgəsini fəal şəkildə öyrənən aparıcı akademik mərkəzdir. Əksər hallarda Qafqaz mövzusu Rusiya, Avrasiya və Şərqi Avropanın öyrənilməsinə həsr olunmuş mərkəzlərdə və ya institutlarda yerləşdirilir. Adətən, bu mərkəzlər keçmiş "Rus" institutlarının transformasiyası yolu ilə yaranmışdır. Ən bariz nümunə, 1946-cı ildə Kolumbiya Universitetində Rokfeller Fondunun dəstəyi ilə Sovet İttifaqının fənlərarası tədqiqatları üçün yaradılmış ilk ixtisaslaşmış akademik mərkəz olan Harriman İnstitutudur. “1982-ci ildə bu instituta məşhur amerikalı diplomat və siyasətçi Averell Harrimanın (1891–1986) adı verilmişdir. SSRİ-nin dağılmasından sonra institut Rusiya Federasiyası da daxil olmaqla, postsovet məkanı ölkələrinə, eləcə də Şərqi Avropa məsələlərinə diqqət yetirməyə başladı. 2010-cu ildə məhz bu qurumdan iki ekspert - Aleksandr Kuli və Linkoln Mitçell - Abxaziyanın de-yure tanınması olmadan beynəlxalq əməkdaşlığa "cəlb edilməsi" konsepsiyasını təklif etdilər”[8,c.114-119]. Keçən il onların Kolumbiya Universitetinin həmkarı, professor Kimberli Marten, institusional cəhətdən zəif dövlətlərdə sərkərdələrin rolu haqqında monoqrafiya hazırlamaq üçün geniş empirik bazadan istifadə etdi [7]. Bu əsərə həmçinin üç Qafqaz nümunəsi daxil idi: Acarıstanda Aslan Abaşidze, Svanetidə Emzar Kvitsiani və Çeçenistanda Əhməd və Ramzan Kadırov rejimləri. İnstitut tədqiqatçıları bir araya gətirir və Gürcüstan siyasəti, tarixi, mədəniyyəti, etnomusiqişünaslığı (məsələn, polifoniya) və şəhər transformasiyası kimi mövzularda kurslar təklif edir. Tədqiqat və tədris sahələri Akademik kurslara və proqramlara həm regional, həm də tematik tədqiqatlar, o cümlədən Gürcüstan modernizmi və mədəniyyəti üzrə kurslar daxildir. “Harriman müntəzəm olaraq Gürcüstanın demokratik inkişafı və siyasi keçid proseslərini müzakirə edən məqalələr və podkastlar (məsələn, Beyond the Scoop) dərc edir. İnstitut gürcü və beynəlxalq ekspertləri, insan hüquqları fəallarını və sənətçiləri ictimai mühazirələr və müzakirələr üçün qəbul edir. Resurslar və təqaüdlər qrantlar və maliyyələşdirməyə gəldikdə institut aspirant və doktorant tələbələrə tədqiqat, yay təcrübələri və sahə işləri aparmaqda dəstək verən təqaüdlər və qrantlar verir” [10]. Tələbə Birliyi magistr proqramı çərçivəsində unikal arxiv və kitabxana resurslarına çıxış əldə edə bilərlər.Daha çox məlumat almaq və tədbirlərin cədvəlinə baxmaq üçün Harriman İnstitutunun rəsmi vebsaytına daxil olmaq olar. 2011-ci ildən bəri Kolumbiya Universiteti "Avropanın periferiyasında modernist diskurs: Gürcüstan modernizmi ..." adlı kurs tədris edir. Harriman İnstitu tu hər semestrdə şöbələr və fənlər üzrə kurslara sponsorluq edir.

Cənubi Qafqaz üzrə Amerika Araşdırmaları İnstitutunun ABŞ-dəki əsas qeyri-kommersiya təşkilatı akademik mübadilələri dəstəkləyir, qrantlar verir və Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan və ABŞ-dən olan tədqiqatçıları və alimləri bir araya gətirir.

Cons Hopkins Universiteti, Vaşinqtonda yerləşən Orta Asiya-Qafqaz İnstitutu Xəzər bölgəsinin və Qafqazın geosiyasəti, təhlükəsizliyi və iqtisadiyyatına diqqət yetirir. Bu gün ABŞ-də yalnız Qafqazın öyrənilməsinə həsr olunmuş ixtisaslaşmış mərkəzlər yoxdur. Bu bölgə ilə bağlı tədqiqatlar adətən daha geniş mövzu sahələrində aparılır. “Məsələn, 1996-cı ildə Con Hopkins Universitetində Con Hopkins Mərkəzi Asiya-Qafqaz İnstitutu təsis edilib. 2002-ci ildə İpək Yolu Layihəsi ilə birlikdə Vaşinqton və Stokholmda filialları olan Transatlantik Mərkəzi yaratdı. Mərkəzin ən tanınmış mütəxəssisləri Frederik Starr və Svante Kornelldir. Hər ikisi Şimali Qafqaz da daxil olmaqla, Qafqaz mövzuları haqqında geniş yazır və danışırlar, lakin burada maraq doğuran bölgəyə əlavə olaraq, onların qurumunun səlahiyyətləri beş Mərkəzi Asiya ölkəsi və Əfqanıstanı əhatə edir” [13].

Başqa bir nümunə, Vaşinqtondakı Corctaun Universitetində yerləşən Avrasiya, Rusiya və Şərqi Avropa Tədqiqatları Mərkəzidir (CERES). Onun aparıcı tədqiqatçısı Çarlz Kinq Qafqaz üzrə tanınmış mütəxəssis, regionun hərtərəfli tarixinin müəllifidir. O, bu sahədə balanslı və düşünülmüş yanaşması ilə seçilən azsaylı mütəxəssislərdən biridir.

Vaşinqtonun akademik mərkəzləri arasında Corc Vaşinqton Universitetinin Avropa, Rusiya və Avrasiya Tədqiqatları İnstitutu (IERES) də diqqətəlayiqdir. PONARS Eurasia beynəlxalq ekspert forumunun direktorlarından biri olan Kori Velt, əsasən gürcü mövzularını əhatə edən Qafqaz mövzularını inkişaf etdirir. 2011-ci ilin fevral ayında aşağıda müzakirə olunan Sem Çarapla birlikdə, o, bu məqalənin müəlliflərindən biri tərəfindən artıq araşdırılmış eyni "tanıma olmadan iştirak" konsepsiyasının perspektivləri və alətləri haqqında əsaslı və orijinal hesabat dərc etdi [13]. Həmçinin

qeyd etmək lazımdır ki, Mamuka Tseretelinin rəhbərlik etdiyi Amerika Universitetinin Qara dəniz-Xəzər Tədqiqatları Mərkəzi də diqqətəlayiqdir.

Bəzən Qafqaz Rusiya və Avrasiya kimi daha dar siyasi-coğrafi çərçivədə öyrənilir. Məhz bu kontekstdə həm Şimali, həm də Cənubi Qafqazı əhatə edən Böyük Qafqaz regionu 1962-ci ildə qlobal və regional proseslərin elmi və tətbiqi öyrənilməsi üçün təsis edilmiş Strateji və Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzində (CSIS) öyrənilir. Bu yaxınlarda o, Qordon Hanın redaktorluğu ilə əvvəllər Kaliforniyanın Monterey şəhərində Monterey Terrorizm Tədqiqat və Təhsil Proqramının himayəsi altında nəşr olunmuş İslam və İslamçılıq adlı jurnal nəşr etdirib. Bu nəşr əsasən siyasi İslamı, eləcə də ekstremizm və terrorizm məsələlərini təhlil edir. Hanın işi Amerika siyasi və ekspert icmasının Şimali Qafqazdakı inkişafları kifayət qədər başa düşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir.

Qafqazın öyrənildiyi digər bir sahə münaqişə tədqiqatlarıdır. Buraya adətən etnik münaqişələr, terrorizm və soyqırımın öyrənilməsi daxildir. Qafqazşünaslığa bu baxış, xüsusən də son illərdə "Çərkəz məsələsi"nin xeyli ətraflı araşdırıldığı Rutgers Universitetinin (Nyu-Cersi) Soyqırım, Münaqişələrin Həlli və İnsan Hüquqları üzrə Tədqiqat Mərkəzi tərəfindən təmin edilir.

Çikaqo Universiteti CEERES Mərkəzi fənlərarası kurslar və illik tədqiqat forumları vasitəsilə Qafqazşünaslığı fəal şəkildə inkişaf etdirir.

Bu mərkəzlər qrantlar verir, elmi nəşrlər dərc edir, sahə işləri aparır və bakalavr və magistr proqramları təşkil edir.

Mərkəzi Asiya-Qafqaz İnstitutu (CACI) Vaşinqtonda (Amerika Xarici Siyasət Şurasında yerləşən) analitik materiallar və regional təhlükəsizlik üzrə jurnal hazırlayan nüfuzlu müstəqil beyin mərkəzidir. O, Azərbaycan və Cənubi Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın digər ölkələri də daxil olmaqla, daha geniş Avrasiya regionunun siyasəti, təhlükəsizliyi və iqtisadiyyatının öyrənilməsində ixtisaslaşıb. Mərkəz 1996-cı ildə amerikalı politoloq Frederik Starr tərəfindən təsis edilib. Onun sədri Frederik Starr, direktoru isə Svante Kornelldir. 2005-ci ildə CACI birgə tədqiqat mərkəzi yaratmaq üçün Avropa İpək Yolu Tədqiqatları Proqramı ilə birləşib. 2017-ci ildən bəri nüfuzlu Amerika Xarici Siyasət Şurası (AFPC) ilə əlaqəlidir. Vaşinqtonda və İsveçin Stokholm şəhərində yerləşən CACI müntəzəm olaraq (ABŞ siyasətçilərinə təsir göstərən) ekspert hesabatları və sabitlik amillərini, investisiya potensialını, geosiyasəti və regional əməkdaşlığı qiymətləndirən analitik icmallar dərc edir. İnstitut həmçinin "Mərkəzi Asiya-Qafqaz Analitiki" bülleteni dərc edir. Nəşrlər və hesabatlarla İpək Yolu Tədqiqatları Proqramı portalında tanış olmaq mümkündür. İnstitutun fəaliyyəti AFPC Proqramları bölməsində təqdim olunur.

UCLA (Kaliforniya Universiteti, Los-Anceles) 1919-cu ildə təsis edilmiş ABŞ-nin aparıcı dövlət tədqiqat universitetlərindən biridir. Kaliforniyanın Los-Anceles şəhərinin Vestvud məhəlləsində yerləşən universitetdə gürcü mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün ayrıca, hərtərəfli proqram yoxdur. Lakin gürcü dili, tarixi, ədəbiyyatı və etnoqrafiyası daha geniş akademik proqramların bir hissəsi kimi tədris olunur. UCLA-da gürcü mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün əsas imkanlar aşağıdakılardır: Slavyan, Şərqi Avropa və Avrasiya Dilləri və Mədəniyyətləri Departamenti daxilində tələbələr Şərqi Avropa və Avrasiya mədəniyyətlərini və əlaqəli dilləri öyrənə bilərlər. Avropa və Rus Araşdırmaları Mərkəzi (CERS) Qafqaz bölgəsi üzrə tədqiqatları dəstəkləyir, açıq mühazirələr təşkil edir və postsovet məkanının mədəniyyəti, tarixi və ya dilləri üzrə qabaqcıl tədqiqatlar aparan tələbələrə qrantlar verir. Hind-Avropa Araşdırmaları Departamenti Gürcü (Kartvel) dilinin xüsusi linqvistik mövqeyini nəzərə alaraq müqayisəli dilçilik üzrə kurslar təklif edir ki, bu da Qafqaz dillərinin təsirinə toxunur. UCLA davamlı olaraq ABŞ-nin ən yaxşı dövlət universitetlərinin reytinqinə başçılıq edir.

Atlantik Şurası və RAND Korporasiyası ABŞ-nin beynəlxalq münasibətlər, qlobal təhlükəsizlik və strateji siyasət quruculuğu sahəsində ixtisaslaşmış aparıcı və ən nüfuzlu Vaşinqton beyin mərkəzlərindən ikisidir. RAND Korporasiyası (RAND) tədqiqat və inkişaf deməkdir. 1948-ci ildə təsis edilmiş qeyri-kommersiya, bitərəf beyin mərkəzidir. Əvvəlcə ABŞ Hərbi Hava Qüvvələri tərəfindən yaradılan bu mərkəz hazırda ABŞ, Avropa, Asiya və Yaxın Şərqdəki dövlət qurumlarına xidmət göstərir. Əsas missiyası Strateji hökumət qərarlarının qəbul edilməsi üçün obyektiv tədqiqat, təhlil və statistika təmin etməkdir. Əsas sahələr milli təhlükəsizlik, kibertəhlükəsizlik, süni intellekt, iqtisadiyyat, səhiyyə və demoqrafiyadır. Atlantik Şurası 1961-ci ildə NATO-nun dəstəyi ilə yaradılmış Amerika beyin mərkəzidir. Siyasi, biznes və intellektual liderləri bir araya gətirən nüfuzlu beynəlxalq forum kimi xidmət göstərir. Əsas missiyası transatlantik əməkdaşlığı təşviq etmək, qlobal təhlükəsizliyi gücləndirmək və iqtisadi əlaqələri dəstəkləməkdir. Əsas sahələr beynəlxalq münasibətlər, Avro-Atlantik inteqrasiya,

enerji, geoiqtisadiyyat və qlobal çağırışlara qarşı mübarizədir. Mərkəz on regional və tematik proqramı idarə edir. Atlantik Şurası və RAND Korporasiyasının Cənubi Qafqaz üzrə tədqiqatları regionun geosiyasi transformasiyasına, Rusiyanın azalan təsirinə, Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanın Qərbə inteqrasiyasına və sülh prosesinə dəstək məsələlərinə yönəlib. Atlantik Şurası Beyin Mərkəzi Qara dəniz bölgəsinə və Cənubi Qafqaza Avropa ilə Asiya arasında strateji körpü kimi xüsusi diqqət yetirir. Əsas mövzular Orta Dəhliz (TransXəzər Marşrutu), Mərkəzi Asiyadan Xəzər dənizi vasitəsilə Avropaya uzanan logistika və nəqliyyat arteriyalarının tədqiqidir. Bu marşrutların inkişaf etdirilməsi qlobal ticarətin Rusiyadan asılılığını azaltmağın bir yolu kimi qəbul edilir. Burada sülh prosesi və təhlükəsizlik, geosiyasi dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi əsas yer tutur. Mərkəzin mütəxəssisləri Türkiyə tərəfindən dəstəklənən Azərbaycanla çoxistiqamətli xarici siyasət üçün çalışan Ermənistan arasında güc balansını təhlil edirlər. Mərkəz Cənubi Qafqazda demokratik islahatlara da diqqət yetirir.

Böyük Britaniyanın Oksford Universitetinin Fənlərarası Tədqiqatlar Məktəbində (SIAS) Gürcüstan Tədqiqatları üzrə tədqiqat proqramı yaradılıb. Proqrama professorlar *Neil Macfarlane, Roy Allison, Paul Chasty, Edmund Herzig* rəhbərlik edirlər.

Proqram qonaq alimlər üçün Oksford Universitetinə 12 aylıq tədqiqat səfərini maliyyələşdirir. Bu səfər zamanı qonaq alimə mentor təyin edilir, iş sahəsi verilir, Universitetdəki bütün kitabxanalara və arxivlərə, eləcə də Universitet daxilində keçirilən bütün açıq konfranslara və seminarlara tam giriş imkanı verilir. Qonaq alim Gürcüstan mövzusunda seminarlar və görüşlər keçirməkdə məsuldur.

ABŞ-nin Cənubi Qafqaz ölkələrində fəaliyyət göstərən araşdırma mərkəzləri

Qafqaz Sülh, Demokratiya və İnkişaf İnstitutu (CIPDD) Sovet İttifaqının dağılmasından dərhal sonra, 1992-ci ildə təsis edilib və Tbilisidə yerləşir. Qafqaz Sülh İnstitutunun tədqiqat, ictimai tədbirlər və təhsil layihələri də daxil olmaqla, geniş fəaliyyət sahəsi var. Mərkəzin əsas diqqəti yerli siyasi partiyaların, medianın və təhsil layihələrinin öyrənilməsinə yönəlib [1]. Onun tədqiqatları təhlükəsizlik, mülki-hərbi münasibətlər və dini azlıqlara aiddir. İnstitut özünü əsasən ictimai müzakirələr üçün katalizator kimi görür, lakin təhlillə yanaşı, Cənubi Qafqaz ölkələrinin problemlərinə özünəməxsus şəkildə həll yolları da təklif edir. CIPDD qeyri-hökumət və sahibkarlıq təşkilatıdır və heç bir siyasi partiya ilə əlaqəli olmasa da, siyasi dəyərlər baxımından neytral deyildir, zərurət yarandıqda liberal demokratiyanı dəstəkləyən vətəndaş təşəbbüslərində iştirak edir. Mərkəzin əsas məqsədi Cənubi Qafqaz regionunda vətəndaş cəmiyyətinin və liberal demokratiyanın inkişafına, sülh quruculuğuna və tədqiqatların aparılmasına dəstək verməkdir. İnstituta tanınmış gürcü politoloqu Giya Nodia rəhbərlik edir.

Qafqaz Sülh, Demokratiya və İnkişaf İnstitutunun əsas fəaliyyət istiqamətləri münaqişələrin qarşısının alınması, siyasi sistemlər və partiya quruculuğu, yerli özünüidarəetmələrin təkmilləşdirilməsi və dövlət institutlarının hesabatlılığının artırılması, etnik və dini azlıqların hüquqlarının müdafiəsi, bərabərhüquqlu cəmiyyətin təşviq edilməsi və regional medianın gücləndirilməsidir.

İnstitut Cənubi Qafqazda (Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistan) konstitusiya və siyasi islahatlar istiqamətində müxtəlif beynəlxalq qurumlarla tərəfdaşlıq layihələri həyata keçirir.

İnstitutun sponsorlarının əksəriyyəti Qərbdə yerləşir, yəni ABŞ və Böyük Britaniya hökumətləri, NATO və özəl fondlardır. İnstitutun hazırkı fəaliyyəti ilə bağlı təşkilatın vebsaytı çox məlumat təqdim etmir və son iki ildə rəsmi mənbələrdən çox az məlumat əldə edilib. “2022-ci il üçün ictimaiyyətə açıq olan azsaylı analitik materiallar arasında Rusiya-Ukrayna münaqişəsinə həsr olunmuş bir məqalə var. Burada müəlliflər bu hadisələrin Gürcüstanın vəziyyətinə necə təsir edəcəyini proqnozlaşdırmağa çalışırlar, lakin bu məsələ ilə bağlı dəqiq məlumat vermək üçün hələ tez olduğu qənaətinə gəlirlər” [14].

Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzi (CRRC) 2003-cü ildə qurulan və Bakı, İrəvan və Tbilisidə yerləşən CRRC tədqiqat, resurs və təlim mərkəzləri şəbəkəsidir. Onların bəyan etdiyi məqsədlər Cənubi Qafqazda sosial elmlər tədqiqatlarını və ictimai siyasət təhlilini gücləndirməkdir. Mərkəzin vebsaytı əvvəlcə elan edir ki, o, Avrasiya Tərəfdaşlıq Fondu (EPF) tərəfindən Nyu-York Karnegi Korporasiyasının maliyyə dəstəyi ilə yaradılıb. Onlar aşağıdakı bəyanatda təsvir edildiyi kimi, ictimai bazalarını saxlayırlar: "CRRC-nin ictimai verilənlər bazaları hər kəsə Gürcüstanda və bütün Cənubi Qafqazda sosial və siyasi tendensiyaları anlamağa və qiymətləndirməyə imkan verir " [14].

Tədqiqat layihəsinin mövzuları seçkilər və siyasət, iqtisadi şərait və məşğulluq, media, ədalət, ictimai siyasət, vətəndaş iştirakı, AB-yə münasibət, gənclər, azlıqlar, münaqişələr, miqrasiya, gender məsələləridir.

Mərkəz fəaliyyətini davam etdirir və 2022-ci il üçün "Böyük Avrasiyanın Beyin Mərkəzləri Atlası"na daxil edilib, lakin onun vebsaytında da çox az sayda yeni məlumat var və o yenilənmir, eləcə də Qafqaz Sülh İnstitutunun vebsaytında da yeni məlumatlar azdır.

Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzi (CRRC) Gürcüstandakı sosial, iqtisadi və siyasi tendensiyalar üzrə siyasətlə əlaqəli məlumatları toplayan, təhlil edən və dərc edən qeyri-hökumət, qeyri-kommersiya tədqiqat təşkilatıdır.

“CRRC Georgia, Ermənistan və Azərbaycandakı həmkarları ilə birlikdə, Cənubi Qafqazda sosial elmlər tədqiqatlarını və ictimai siyasət təhlilini gücləndirmək məqsədi daşıyan tədqiqat mərkəzləri şəbəkəsini təşkil edir. Üç mərkəz 2003-cü ildə Nyu-York Karnegi Korporasiyasının maliyyə dəstəyi ilə yaradılmışdır. 2013-cü ildən bəri CRRC Georgia və CRRC Ermənistan müstəqil qeyri-kommersiya hüquqi şəxslər kimi fəaliyyət göstərirlər. CRRC Georgia, Tbilisi Dövlət Universitetinin Beynəlxalq İqtisadiyyat Məktəbi ilə əlaqəlidir” [3].

Milli və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzi (MBM) özünü müstəqil və qeyri-kommersiya təşkilatı kimi təsvir edir. Onun məqsədlərinə Azərbaycanın Avropa və Avro-Atlantik strukturlarına, xüsusən də Aİ-yə inteqrasiyasını dəstəkləmək, vətəndaşların demokratiya haqqında məlumatlılığını artırmaq və siyasət tövsiyələri hazırlamaq üçün tədqiqatçıları bir araya gətirmək daxildir. Təşkilat açıq şəkildə bildirir ki, 1918-1920-ci illərdə (Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə) qurulan Azərbaycan demokratiyası ənənələrini dəstəkləməyə davam edir. Təşkilatı kimin maliyyələşdirdiyi barədə ictimaiyyətə açıq məlumat verilməsə də, onun tərəfdaşlarını qeyd etmək vacibdir. Vətəndaş Həmrəyliyi platformasının vebsaytında Milli və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzi bu təşkilatın üzvü kimi qeyd olunur. Platformanın qaydalarında deyilir ki, o, Avropa, Avrasiya və ABŞ-də insan hüquqları vəziyyətini yaxşılaşdırmaq istəyən qeyri-hökumət təşkilatlarını birləşdirmək üçün yaradılıb. Bu qruplara tədqiqat aparmaq, müdafiə etmək və ictimai təşkilatları təşkil etmək sahəsində təcrübə mübadiləsi aparmaq, eləcə də yeni kommunikasiya kanalları və təkmilləşdirilmiş əməkdaşlıq metodları axtarmaq üçün ortaq bir məkan təqdim edilir [11]. Məqsəd vətəndaş fəallarının ittifaqlar qura, qarşılıqlı dəstəyi və həmrəyliyi gücləndirə və milli və beynəlxalq insan hüquqları siyasətinə təsirlərini artıra biləcəyi bir kanal kimi xidmət edə bilməsidir.

Vətəndaş Həmrəyliyi Platformasının yaranması zərurəti qeyri-hökumət qruplarının insan hüquqlarının dövlət tərəfindən qorunması və demokratik prinsiplərin dəstəklənməsi sahəsindəki mənfi tendensiyalara qarşı daha effektiv və əlaqələndirilmiş şəkildə işləməli olduqlarının qəbul edilməsindən irəli gəlir. Son illərdə təşkilat üzvləri beynəlxalq siyasətdə dar çərçəvəli dövlət maraqlarının insan hüquqları və demokratik dəyərlərə qayğıdan üstün olduğunu və bunun demokratik təsisatlara qarşı ictimai sinizmə və insan hüquqlarını pozan hökumətlərin cəzasız qalmasına səbəb olduğunu qeyd ediblər. Vətəndaş Həmrəyliyi Platforması ATƏT regionundan olan müstəqil vətəndaş qruplarının mərkəzləşdirilməmiş müdafiə şəbəkəsi kimi fəaliyyət göstərir. Bu şəbəkəyə artıq ABŞ, Avropa və keçmiş Sovet İttifaqında insan hüquqları təşkilatları arasında əməkdaşlığın yaxşılaşdırılması səylərində iştirak edən əsas fəallar qrupu daxildir.

Təhlükəsizlik və insan hüquqları, eləcə də Avropada irqçilik, ksenofobiya və dözümsüzlük kimi müəyyən insan hüquqları mövzuları üzrə hədəflənmiş və əlaqələndirilmiş tədbirlər həyata keçirmək üçün işçi qrupları yaradılmışdır. Vətəndaş Həmrəyliyi Platformasının üzvləri həmçinin regionda baş verən böhranları izləmək və insan hüquqları sahəsindəki inkişaflara strateji və əlaqələndirilmiş cavab təmin etmək üçün qruplar yerləşdirmək üçün birgə çalışırlar [11]. Mərkəzin vebsaytı da nadir hallarda yenilənir və işi ilə bağlı yeni məlumatlar təqdim edir, lakin yuxarıda qeyd olunan təşkilatlara bənzər şəkildə fəaliyyətini davam etdirir və "Böyük Avrasiyanın Analitik Mərkəzlərinin Atlasına" daxil edilmişdir. Eyni zamanda, mənsub olduğu Vətəndaş Həmrəyliyi Platformasının vebsaytında çoxlu məlumat verilir. Qeyd etmək vacibdir ki, Platformanın əsas fəaliyyəti Rusiya hakimiyyətini tənqid etmək və MDB ölkələrində oxşar QHT-lərin bağlanması üçün davamlı çağırışlar etməkdir. Bu mərkəzlərin xarakterik xüsusiyyəti azadlıq, demokratiya və insan hüquqlarının qorunması kimi mövzulardan tez-tez istifadə etmələridir. Bu anlayışlar hətta təşkilatların diqqətini dərhal aydınlaşdırmaq üçün onların adlarına da daxil edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son onilliklər Qərb tərəfdaşları həm özlərinə, həm də fəaliyyət göstərdikləri ölkələrə münasibətdə "demokratiya" və "azadlıq" məfhumlarının fərqli anlayışlarını dəfələrlə nümayiş etdirdiyindən bu cür terminlərin istifadəsi həmişə onların məzmunu ilə tam uyğunluq təşkil etmir. Yuxarıda müzakirə olunan bütün mərkəzlər bir neçə ortaq xüsusiyyətə malikdir. Əksəriyyəti birbaşa ABŞ və Avropadakı fondlar, bəzən isə birbaşa bu ölkələrin hökumətləri

tərəfindən maliyyələşdirilir. Beyin mərkəzlərinin çoxu Sovet İttifaqının dağılmasından dərhal sonra fəaliyyətə başladı, çünki yaranan boşluğu doldurmaq mümkün deyildi. Qeyd etmək vacibdir ki, bu məqalədə yer alan mərkəzlər hazırda rəsmi vebsaytlarda və sosial mediada özləri haqqında minimal sayda yeni məlumatlar təqdim edirlər. Bəzən elə görünə bilər ki, bu beyin mərkəzləri Cənubi Qafqazda fəaliyyətlərini dayandırıblar, lakin onlar fəaliyyətlərini davam etdirir (rəsmi hesabatlarla sübut olunduğu kimi) və maliyyələşdirmə alırlar. Məsələn, Ermənistanda bu cür təşkilatlar bəzən məhkəmə çağırışları alır və bu da bəzilərini fəaliyyətini dayandırmağa və ya islahat aparmağa məcbur edir. Narahat vətəndaşlar da bu QHT-lərin maliyyələşdirmə mənbələrini araşdırırlar. Gürcüstanda vəziyyət siyasi vəziyyətlə çətinləşir; orada çox sayda oxşar beyin mərkəzləri var, Rusiya tərəfində isə işlər ən azı ölkələr arasında diplomatik münasibətlərin olmaması səbəbindən çox çətinləşir. Azərbaycan müxtəlif istiqamətlərdən bir çox QHT-nin fəaliyyəti üçün məkandır. Qərb, Türkiyə və Rusiya beyin mərkəzləri orada fəaliyyət göstərir ki, bu da dövlətin çoxistiqamətli siyasətinə uyğundur.

Nəticə

Gürcüstan və Cənubi Qafqazın öyrənilməsi üzrə ən böyük Qərb və Amerika mərkəzləri siyasi elm, təhlükəsizlik, iqtisadiyyat və sosiologiyaya dair araşdırmalar aparırlar. Aparıcı institutlar Qərb fondlarının dəstəyi ilə ABŞ-də və Gürcüstanın özündə yerləşir. ABŞ-dəki universitet mərkəzlərindən UCLA-da Avropa və Rusiya Tədqiqatları Mərkəzi (CERS) (Los-Anceles) Qafqaz regionu da daxil olmaqla, postsovet məkanı ölkələri üzrə elmlərarası tədqiqatlar aparır. Harvard Universitetində Devis Mərkəzi (Boston) Gürcüstandakı siyasi və tarixi prosesləri əhatə edən ABŞ-nin ən böyük tədqiqat institutudur. Corc Vaşinqton Universitetinin (Vaşinqton) Avropa, Rusiya və Avrasiya Tədqiqatları İnstitutu (IERES) Qara dəniz bölgəsində Gürcüstanın geosiyasəti, xarici siyasəti və təhlükəsizliyinə diqqət yetirir. Con Hopkins Universitetinin (Vaşinqton) Qabaqcıl Beynəlxalq Araşdırmalar Məktəbi (SAIS) Demokratik islahatların və Gürcüstanın strateji mövqeyinin ekspert qiymətləndirmələrini aparır. ABŞ və Avropada müstəqil analitik mərkəzlər (Beyin Mərkəzləri) Atlantik Şurası (Vaşinqton) Avrasiya Mərkəzi Gürcüstanın Avropaya inteqrasiyası, NATO ilə münasibətləri və təhlükəsizlik məsələlərinə diqqət yetirir. Atlantik Şurasının beyin mərkəzi RAND Korporasiyası (ABŞ) Rusiyanın, ABŞ-nin və AB-nin Cənubi Qafqaza təsiri ilə bağlı strateji hesabatlar dərc edir. Avropa Siyasət Tədqiqatları Mərkəzi Gürcüstanın AB standartlarına uyğunlaşmasını öyrənir. Gürcüstanın geosiyasəti ilə bağlı xüsusi hesabatlarla, daxili iqtisadiyyatı ilə bağlı tədqiqatlarla məşğul olan Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzi (CRRC) Gürcüstanda qeyri-hökumət, qeyri-kommersiya tədqiqat təşkilatıdır. Avrasiya Fondu, Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzləri proqramı (CRRC) təlim, tədqiqat, dəstək və resurs mərkəzləri üçün şəbəkədir. Bu mərkəzlər sosial elmlər üzrə tədqiqat və təhlil üçün həyati əhəmiyyətli resurslar təklif edir və öz tədqiqatlarını dərc edirlər**.** Qafqazdakı Tədqiqat Mərkəzlərindən CRRC *Georgia (Tbilisi) Karnegi* Fondunun dəstəyi ilə qurulan bu mərkəz ölkədəki sosial, iqtisadi və siyasi tendensiyaları öyrənən aparıcı beyin mərkəzlərindən biri olub, genişmiqyaslı ictimai rəy sorğuları ilə tanınır. Gürcüstan İctimaiyyətlə Əlaqələr İnstitutu Avro-Atlantik inteqrasiyası və daxili siyasət mövzularında analitik hesabatlar hazırlayır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development – CIPDD// http: //www.cipdd. org/index.php?Cat=NeWs&Cid=48&LanG=2

2. Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development (CIPDD) [Электронный ресурс]. URL: http://www.cipdd. org/index.php?Cat= NeWs&Cid= 43&LanG=2 (Baxılıb: 13.02.2023).

3. Caucasus Research Resource Center (CRRC) Georgia //https://www.eurasia.org/who-we-are/caucasus-research-resource-center-crrc-georgia/23.05.2024/

4. Center for National and International Studies [Электронный ресурс]. URL: http://cnis baku.org/eng/ (Baxılıb: 13.02.2023).

5. Civic Solidarity [Электронный ресурс]. URL: https://civicsolidarity.org/ru (Baxılıb 13.02.2023).

6. https://old.promolex.md/6670-promo-lex-a-devenit-membru-fondator-al-platformei-solidaritatea-civica/?print=print&lang=ru/

7. Marten K. *Warlords: Strong-Arm Brokers in Weak States*. Ithaca: Cornell University Press, 2012

8. Mitchell L., Cooley A. *After the August War: A New Strategy for U.S. Engagementwith Georgia* // The Harriman Review. 2010. Vol. 17. № 3-4; см. также: Сучков М.А. *Американская концепция «стратегического терпения» как модель реинтеграции Абхазии и Южной Осетии в Грузию* // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4. История. Регионоведение. Международные отношения. 2011. № 2(20). С. 114–119.

9. The Caucasus Research Resource Centers [Электронный ресурс]. URL: http:// www. crrccenters.org/2 (Baxılıb: 13.02.2023)

10. The Harriman Institute - Columbia University //https://harriman.columbia.edu/08.09.2023/

11. Ассоциация Promo-LEX стала членом-учредителем Платформы «Гражданская Солидарность»

12. Атлас аналитических центров «Большой Евразии». Том 1: справочник / Под ред. А.В. Кузнецова; ИНИОН РАН, Центр междисциплинарных исследований. Москва: ИНИОН РАН, 2022. – 340 с.

13. Маркедонов Сергей, Сучков Максим. Большой Кавказ: взгляд из-за океана//https://nlobooks.ru/article/13667/

14. Просвирова Д. Обзор деятельности западных аналитических центров на Южном Кавказе – НИИРК //https://nicrus.ru/analytics/obzor-deyatelnosti-zapadnykh-analiticheskikh-centrov-na-yuzhnom-kavkaze/ 24 iyun 2026/

15. Тельманов Денис.В НАТО назвали Южный Кавказ стратегическим для альянсарегионом//https://www.gazeta.ru/army/news/2022/08/03/18255926.shtml./03.08.2022/

16. ამერიკის შეერთებულ შტატებში სამუშაო ვიზიტით მყოფმა საქართველოს-განათლებისადამ //https:// www. com/MESGeorgia /photos/ამერიკის-შეერთებულ-შტატებში-სამუშაო-ვიზიტით-მყოფმა-საქართველოს- განათლებისა-და-მ…/23.09.2022/

Rəyçi: siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Samirə Həbibbəyli